

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

РОЗДІЛ I

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ПРО ТАК ЗВАНІЙ “ЛЬВІВСЬКИЙ ЛІТОПИС” (1498–1648) І ЙОГО ЙМОВІРНОГО АВТОРА

Наприкінці 1839 р. у III томі “Русского исторического сборника”, що його видавало московське “Товариство історії і старожитностей російських” за редакцією Погодіна, з’явилися, під назвою “Львовская русская летопись”, анонімні літописні записки зі збірника, написаного 1649 р. Михайлом Гунашевським і, можливо, ним же подарованого Львівському братству: “Исписание летом от Рож[дества] Х[ристо]ва року 1498 и по нем идущих”*. Замість передмови або будь-яких роз’яснень щодо походження цього пам’ятника, в примітці за підписом Погодіна зазначалось: “Доставлена мне в новой копии г. Зубрицким из Львова и напечатана здесь с точностью, числа означены в подлиннике церковными буквами; над и кроме знака, которые здесь употребленного (ударения), поставлены в известных местах еще два, которые здесь опущены, по неимению оных в типографии”*. Під текстом надруковано декілька приміток Зубрицького, очевидно, у тому самому вигляді, як він подав (вони були написані тогочасним “образованным наречием” львівської інтелігенції, досить незвичним московському читачеві). Зважаючи на це, Погодін передав до друку, мабуть, усе, чим спорядив свій текст Зубрицький. Тільки зіставляючи текст роз’яснення щодо “Перестороги”, наданого тут під 1592 р., з роз’ясненням Зубрицького щодо тексту “Перестороги”, переданого ним безпосередньо або через другі руки до Археографічної комісії ([опубліковано] в “Актах Западной России”, [т.] IV, с. 236*), можна дійти висновку, що збірник Гунашевського на той час знаходився в бібліотеці Львівського братства, або так зв[аної] “Ставропігії”, серед манускриптів, за № 406. З посилань під 1648 і 1649 рр. на “Квартальник” випливає, що свою копію Зубрицький виготовив після того, як Войціцький і Мацейовський надрукували переклад цих записок у краківському журналі “Kwartalnik naukowy” за 1835 р.* Лишається нез’ясованим, чи на той час була йому відома й та частина “літопису”, яку надрукував Войціцький у 1836 р.*, і передруки тексту, виданого Войціцьким, що з’явилися у “Телескопе” у 1835 р. і в “Ж[урнале] М[инистерства] Н[ародного] П[росвещения]” за 1838 р.* (у XXIX кн. “Телескопа”, за цензурним дозволом 1 травня 1835 р., О.Євєцький написав про дві статті Войціцького — першу, що вже з’явилась у “Kwartalniku naukowemu”, і другу, з якою він ознайомився у рукопису, у Варшаві, у Войціцького; в “Ж[урнале] М[инистерства] Н[ародного] П[росвещения]” за квітень було передруковано текст літопису до 1636 р. включно).

Войціцький видав літопис у витягу — місцями в автентичному тексті (у польській транскрипції), місцями у польському перекладі, до 1636 р. включно (з 1498 до 1626 “Kwartalnik naukowy”, т. II, 1835, з 1630 до 1636 — у т. III, 1836)*. Яким чином потрапив до його рук цей текст і де міститься

оригінал, він не пояснює; ймовірно, він сам цього не знав, отримавши копію через другі чи треті руки. Мацейовський, одержавши список від Войціцького, в тому самому “Kwartalnik[у] naukow[emu]” за 1835 р. надрукував декілька витягів із записів 1625, 1630, 1636–1638 рр., і в повному вигляді, у вільному перекладі — історію воєн 1648–1649 рр. (“Ułamki historyczne. I. O kozakach”). Войціцький не дав цьому пам’ятнику спеціального заголовка; його статтю озаглавлено: “O kronice ruskiej od roku 1498 do roku 1649”*, і в тексті він називає її просто “Kronika pisana przez Rusina w Galicyi i rodem z Galicyi”*. Мацейовський також називає її просто “хронікою”.

Яків Головацький, котрий у своїх передсмертних спогадах приписує собі честь розшифрування цього важкого для прочитання рукопису, представляє справу так, що текст, виданий Войціцьким і Мацейовським, вийшов з його, Головацького, рук.

“В 1839 году Галицию посещал Петр Киреевский, затем Платон Лукашевич, издатель малороссийских и червонорусских песен. Лукашевич обещал много, но не сдержал слова. Я поверил ему “Львовскую рукопись” с моим предисловием, с определением напечатать оную в России. С тою рукописью вот что было.

Разбирая акты Ставропигийского института, Зубрицкий нашел русскую летопись, кончающуюся в половине XVII в., но она была написана так неразборчиво скорописью, что ее невозможно было разобрать. Зубрицкий показал ее однажды проф. Венедикту Левицкому и сказал, что он готов битись об заклад, что никто во Львове не в состоянии прочитати тую рукопись. Левицкий утверждал, что у него есть богословы, которые прочитают. Опечатав книгу и оставя два самыя нечеткии листа, Левицкий передал летопись Маркиану Шашкевичу. В Семинарии возились с нею, возились, но не могли разобрать. Тогда Шашкевич принес ее мне. Имев уже случай заниматься подобными работами у графа Тарновского, я принялся за дело и до тех пор не вставал, пока не разобрал все. Левицкий выиграл заклад. После Зубрицкий дал мне переписать всю. У мене ее выманил Жегота Паули, дал из ней копию Войцицкому, который напечатал ее со многими ошибками в польском журнале: “Przegląd naukowy” (Sic vos non vobis!)*. Пл. Лукашевич обещал напечатать ее по-русски и не сдержал слова. После того подлинник кто-то украл из Ставропигийского института, а только по моей копии А.С.Петрушевич напечатал сию летопись наконец в 1865 г. в своей сводной летописи”¹*

Зберігся лист Головацького до Лукашевича, написаний влітку 1839 р., де він згадував про видання цього “літопису”: “Будте ласковы, старайтесь, чтобы хоть у вас тая летопись Львовская, що я вам поручив, могла б бути

¹ “Литературный сборник, изд[аваемый] Галицко-русскою матицею”, 1885, с. 35–36*.

напечатана. Донесет же нам, що из нео деесея — чи вѣддали сте ю на руке г. Максимовича, чи сами думаете издати? чи вже одобренная цензурою чи ни, и коли печататиметься? О тем всем нас известити, бо не так я, как г. Зубрицкий о ню клопочеся”¹.

Тут вперше бачимо назву “Львівського літопису”, очевидно, охрещеного так або власне Зубрицьким, або гуртком, який займався його розшифруванням.

Листування Головацького та Лукашевича про видання “літопису” тривало багато років. Лукашевич не виявляв особливого інтересу до нього. Восени 1843 р., у відповідь на нагадування, він просив передати Головацькому, що літопис зберігається у нього в цілості “яко зеница ока”, і в листопаді він має намір відправити його з Шевченком, який гостював тоді на Україні, до петербурзької цензури². Цікаво, що ні Лукашевич, ні Головацький гадки не мали, що за той час “літопис” давно вже з’явився у московському виданні. Напевно, Зубрицький після усього, що сталося з копією Головацького, не вважав за потрібне інформувати його про власні турботи стосовно видання пам’ятника.

Отже, на момент появи він вже мав за собою досить незвичну історію, і сенсаційний інтерес до нього ще збільшився через те, що оригінал його, збірник Гунашевського, який окрім цього літопису містив також єдиний список іншого дорогоцінного пам’ятника — “Перестороги”*, таємничо зникнув з архіву Ставропігії і, як згодом з’ясувалось, опинився в руках польського археографа Авг. Бельовського. Певно, знаючи, якими шляхами він йому дістався, Бельовський, мабуть, утаював його місцезнаходження. Пізніше, на початку 1870-х років, він від Бельовського у такий самий таємничий спосіб перейшов до відомого галицького антиквара А.Петрушевича, і останній також тривалий час уникав розголосу, напевно, не бажаючи повертати рукопис його давньому власнику — Ставропігії. У 1860-х роках, після смерті Зубрицького, він вирішив перевидати “літопис”, з огляду на недоступність у Галичині московського видання, і в 1870-х роках розпочав друкувати його у виданні Галицько-руської матиці — “Науковий збірник”*, але, не підозрюючи про існування у Львові оригіналу, використав нову копію Головацького, застосувавши її для контролю тексту московського видання. У передмові [він] не проминув кинути камінця в город Ставропігії за “недостаток досмотра над памятниками”, через що зникнув такий цінний рукопис. Але в додатках до своєї “Сводной [галицько-русской] летописи с 1600 по 1700 год”, надрукованої у 1874 р.*², він вже умістив витяг з грамоти еп[ископа] Аф[анасія] Пузини, яку цитуємо нижче, почерпнувши його, певна річ, з рукопису Гунашевського; проте джерело на-

¹ “Науковий збірник”, вид[ання] Укр[аїнського] наук[ового] т[овариств]а у Києві, 1915, с. 43*.

² Уривок із цього листа опублікував нещодавно акад. Возняк: “Україна”, кн. 40, 1930, с. 69*.

звати не хотів. Мабуть, тому виникла в нього ідея внести на додаток до свого огляду також й історичні звістки цього рукопису, що їх оминули при укладанні основного тексту, і спочатку він цитує своє попереднє видання “літопису”, а наприкінці не посилається на нього зовсім.

Згодом, вирішивши віддячити Київському університетові, який вшанував його, обравши почесним членом, Петрушевич серед інших скарбів своєї збірки пожертвував бібліотеці Київського університету і цей рукопис, але він тривалий час не привертав тут до себе уваги, і лише випадково я нагадав про нього О.І.Левицькому, коли він замислив дати нове видання “Львівського літопису” в історико-літературній серії Київської археографічної комісії. Том “Южнорусских летописей”, що містив “Львовскую летопись” і “Летопись Иоахима Ерлича”, був видрукований під його наглядом, але вступної статті він не написав, книгу не було випущено з друкарні, і в період посиленої утилізації друкарських запасів її було відправлено на фабрику для переробки, отже, мабуть, вцілів лише один пробний відбиток, який зберігається в бібліотеці Археографічної комісії Всеукраїнської академії наук*. Археографічна комісія має намір передрукувати цей том і, можливо, отримає кошти на реалізацію цього плану. А поки я хочу поділитися деякими спостереженнями над рукописом Гунашевського, що зберігається нині у Рукописному відділі Всенародної бібліотеки України (Університетський відділ, фонд колишнього Університету, збірка Петрушевича, № 27). Вивчаючи “Пересторогу” для V тому моєї “Історії української літератури” і літописні записки для тому VI, я досить уважно пройшов цей рукопис, написаний вкрай нерозбірливим письмом і тому досі мало вивчений, і хочу в цій доповіді поділитися деякими спостереженнями над рукописом взагалі й спеціально над його літописними записками, що дістали згадану вище — на мою думку, мало обґрунтовану — назву “Львівського літопису”.

Рукопис являє собою записну книжку або альбом аркушевого формату якогось Михайла Гунашевського, котрий зробив останні записи в ньому наприкінці 1649 або на початку 1650 р. Останні датовані записи припадають на 1649 р., і позаяк останні записи в своєму літопису, очевидно, він же зробив у 1649 р. або на початку 1650-го й далі його не продовжував, є всі підстави вважати, що на той час ця записна книжка вийшла з його рук. З другого боку, позаяк “История albo новина о антихристе” “ту вписана року 1649 апреля 9 дня в понед[ельник] мироснос[иц]”, і останні записи літопису — події кінця 1649 р. — зроблено тим самим характеристичним письмом, яким у цілому написано цей збірник, доходжу висновку: якщо не увесь літопис, то в крайньому разі його новіші частини належать його власникові та укладачеві збірника Гунашевському.

Про його особистість дізнаємось з цього літопису та інших матеріалів збірника¹ таке. Він походив з шляхетської родини Східного Поділля (Брац-

¹ Бельовський виписав до окремого зошита, що зберігся при збірнику Гунашевського, такі біографічні дані про нього з його збірника та інших матеріалів, що були в розпоряджен-

лавського воєводства). У 1621 р. батько віддав його в науку дияконові Дм. Щирецькому в Меджибожі (цей запис “літопису” цілком імовірно можна прикласти до Гунашевського). Того ж року батько помер, і Гунашевський, мабуть, шукав заняття і прожитку в різних містах Галичини (у записках 1620-х років особливо багато йдеться про Львів і Ярослав). Пізніше він перекочував до київських країв і, оповідаючи про події 1630 р., згадує про себе як про мешканця Межигірського монастиря під Києвом. Записи 1630-х років засвідчують живий інтерес до козацтва та київських подій, проте наприкінці 1630-х років Гунашевському знову закортіло на захід, можливо, через розгром козацтва 1638 р. та загострення польського магнатського та клерикального режиму в Східній Україні. Він, очевидно, керувався бажаннями закінчити свою освіту та вступити до лав вченого українського духовенства. У 1641 р. бачимо його студентом Замойської академії й іподияконом львівської єпархії, який отримав посвячення з рук єпископа львівського Арсенія Желіборського. Він продовжує свої мандрування та знайомиться з православними обрядами і звичаями різних місцевостей; так, він посилається на практику “отців скитських” (“Великого скиту”, заснованого афонітом Іовом Княгиницьким на Покутті, в Південній Галичині), у котрих він, за його словами, двічі мешкав по півроку ([с.] 339), та на дворі молдовського господаря. Зав’язує взаємини та знайомства в Львівському братстві і т. ін.

Виходячи з цих спостережень і вибраних відомостей, він намагається проявити якусь ініціативу в царині православної обрядовості. Так, на підставі того, що довелось побачити та почути про грецьку практику, він розпочинає проповідувати рятівну силу обряду освячення куті, або колива, на всі свята. Виклавши свої міркування митрополічому намісникові, архімандритові константинопольської церкви грекові Кирилові, який мешкав у Замості, й, отримавши від нього благословення, Гунашевський, за його словами, дав обітницю на всі свята приносити до церкви коливо, і протягом

ні Бельовського (цитуючи їх як Chmielniciana): Do biografii. Michał Gunaszewski. Roku 1621 zaczął się uczyć w Miedzybożu u diaka Dmytra Szczyreckiego. W tymże roku ojciec mu umarł. 1630 był, jak się zdaie, w mezyhorskiem monasteru s. 168 (рукописи). 1641 zostawał w Zamościu przy cerkwi s. Mikołaja (s. 337), 1643 dnia 24 czerwca Kiryk namiesnik zamojski daie mu dispense na klerykat* i mieszkanie u siebie, oraz pełnomocnictwo w swoich sprawach (s. 359). 1646 dnia 7 lutego Żeliborski wyświęca go na subdyakona we Lwowie dnia 1 (!) czerwca — (s. 337 i 348). 1647 dekretem z 29/30 czerwca (!) zakazano mu koliwo święcić (s. 350). Zelzonego o koliwo popiera skargę przyjaciół jego Joachim Sziszkowicz* (s. 350). 1647 dnia 24 grudnia siostrę ukochaną Eudoxie posyła do Kiryły do Zamościa z Lublina (s. 355). 1648 lutego ostatniego pisze list do Iwana mieszczanina lubelskiego. Chmielniciana (s. 171). 1648 dnia 25 marca bractwu Stauropigii lwowskiej a w szczególności Andrzejowi Strzeleckiemu* (o Strzeleckiem obacz Chmielniciana s. 225) posyła w darze xiążeczke niniejszą. Był w skiecie dwa razy po półroku (s. 309 i 337), tudzież u hospodara wołoskiego osobiście (s. 340, cf.* Chmielniciana s. 174), gdzie zapisany iest titulus ducis Valachiae. Wasyla Tarsowicza biskupa munkaczowskiego* zowie swoim mecenasem i swoią mu xiążeczke posyła. Chmielniciana (s. 231)*. Wiersze pisze (na) herb Czaplica włodzimirskiego biskupa i Żeliborskiego lwowskiego. Chmielniciana (s. 231). Нижче деякі хибні дати цієї біографії виправимо.

5 років виконував цю обітницю в братській церкві м. Замостя. Очевидно, він супроводжував це різними поясненнями на тему рятівничості цього обряду та православної обрядовості взагалі, але врешті-решт цими претензіями на вчительство він збудив невдоволення серед замойських братчиків, і в нього виникнув на цьому ґрунті конфлікт і [відбувся] процес. Документи цього процесу він вписав до свого збірника, мабуть, вже тоді призначивши його в дар Львівському братству як своє виправдання в цьому інциденті.

З цих документів ми й дізнаємося про цю обітницю або місію з утвердження обряду колива, прийняту на себе Гунашевським, і про лихі пригоди, які трапилися з ним на цьому ґрунті. Крім самого колива, очевидно, у цьому конфлікті відіграла свою роль деяка напруженість [у стосунках] між міщанським Замойським братством і намісником-екзархом. Гунашевському вдалось увійти в довір'я до останнього, він став у нього домашньою людиною, отримав запрошення мешкати в його приміщенні, наданому братством, і, напевно, давав відчутти братчикам своє впливове становище, а братчики, зі свого боку, прагнули скористатись обставинами, аби позбутись цього неприємного чужака.

У лютому 1646 р., за відсутності намісника, котрий виїхав до Львова, на виході з церкви після літургії братчик Марк Хилинський влаштував Гунашевському публічний скандал, наговоривши йому різних образливих слів, а коли Гунашевський звернувся зі скаргою на нього до старійшин братства, останні, замість того, щоб вислухати та розібратись зі скаргою, за участю того самого Хилинського, вислухавши свідчення диякона та самого Хилинського, ухвалили заборонити Гунашевському брати участь у богослужінні в братській церкві: співати або читати, й видворити його з приміщення намісника. Гунашевський оскаржив цю постанову перед магістратом, доводячи свою непідсудність братству; магістрат дійсно визнав рішення братства несправедливим, дозволивши Гунашевському вимагати сатисфакції за заподіяні образи в належній інстанції. Врешті-решт справа опинилась у замковому суді, який оштрафував братчиків за порушення привілею Замойської академії і дозволив Гунашевському вимагати від братчиків відшкодування судових витрат до суми 6 золотих (абсолютно нікчемної)¹. Взаємини сторін це, звичайно, не покращило, і рік по тому справа спалахнула з новою силою.

За той час Гунашевський намагався отримати священицьке звання й з цією метою відправився до Львова, але у власному підвищенні по службі не пішов далі сану іподиякона. Єпископ львівський Арсеній Желіборський грамотою своєю від 11 червня 1647 р., що її Гунашевський вписав до свого збірника, посвідчує, що "оказателя по имени Михаила Гунашевского, мужа добродетелна сведетельствована и во писаниих внешних и духовных доволне искусна, от нижайшего степене чина освятихом даже и в поддиаconi, в диакона же и иерея на время освящение соблюдом, обучения ся его и

¹ Рукопис, с. 357–364.

Кирилович Розумовський, син гетьмана Кирила Григоровича Розумовського. Сам О.К.Розумовський гетьманом не був, тому до тексту упорядником внесене уточнення. Означення “гетьманич” до О.К.Розумовського вживає й сам М.Грушевський, зокрема у студії “Историограф Малой России” (див. це видання, с. 103).

“В споминах свідків її тодішнього життя...” — М.Грушевський у власному перекладі цитує спогади В.Фігнер. Див.: *Фигнер В.Н.* Софья Перовская (1854—1881) // Былое. — 1918. — Кн. 4—5. — С. 4.

с. 24 “Дбаючи про те, щоб підняти економічний добробут народу...” — М.Грушевський у власному перекладі цитує свідчення С.Перовської. Див.: Показания С.Л.Перовской // Былое. — 1918. — Кн. 4—5. — С. 285—290 (М.Грушевський наводить цитату зі с. 287).

с. 25 Багато, дуже багато обвинувачень висипалось на нас... — М.Грушевський у власному перекладі подає цитає із промови С.Перовської на суді. Див.: Из речей на суде А.И.Желябова, Н.И.Кибальчича и С.Л.Перовской // Былое. — 1906. — Кн. 3. — С. 62—70 (М.Грушевський цитує зі с. 70).

...“1 марта 1881 года”, 1920 — див.: 1 марта 1881 года: Прокламации и воззвания, изданные после царевубийства / Предисл. Н.С.Тютчева. — Петроград: Госиздат, 1920. — 28 с. М.Грушевський наводить прокламацію у власному перекладі на українську мову.

Про так званий “Львівський літопис” (1498—1648) і його ймовірного автора

Перша публікація російською мовою: О так называемой “Львовской летописи” (1498—1648) и ее предполагаемом авторе // Известия Академии наук СССР. Серия VII: Отделение общественных наук. — М., 1931. — № 5. — С. 569—587. Підпис на початку статті після назви: *М.С.Грушевского*. Дата не зазначена.

Текст уперше публікується українською мовою. Переклад з російської і польської Наталії Черкаської. Коментарі перекладача спеціально позначено: *Прим. пер.*

Першодрук статті російською мовою без виправлень подаємо нижче.

О так называемой “Львовской летописи” (1498—1648) и ее предполагаемом авторе

В конце 1839 г. в III томе “Русского исторического сборника”, издававшегося московским “Обществом истории и древностей российских” под редакцией Погодина, появились, под названием “Львовской русской летописи”, анонимные летописные записки из сборника, писанного в 1649 г. Михаилом Гунашевским и, вероятно, им же подаренного Львовскому братству: “Исписание летом от Рож[дства] Х[ристо]ва року 1498 и по нем идущих”. Вместо предисловия или каких-нибудь пояснений происхождения этого памятника в примечании, за подписью Погодина, значилось: “Доставлена мне в новой копии г. Зубрицким из Львова и напечатана здесь с точностью, числа означены в подлиннике церковными буквами; над и кроме знака, здесь употребленного (ударения), поставлены в известных местах еще два, которые здесь опущены, по неимению оных в типографии”. Под текстом напечатано несколько примечаний Зубрицкого, очевидно, в той форме, в какой они были даны (они написаны тогдашним “образованным наречием” львовской интеллигенции, достаточно необычным для московских читателей). Судя по этому, Погодин дал в печать, вероятно, все, чем снабдил свой текст Зубрицкий. Только сопоставляя пояснение о “Перестороге”, данное здесь под 1592 годом с пояснением Зубрицкого относительно текста “Перестороги”, доставленного им непосредственно или

через другие руки в Археографическую комиссию ([опубликовано] в “Актах Западной России”, [т.] IV, с. 236), можно установить, что сборник Гунашевского находился в то время в библиотеке Львовского братства, или так называемой “Ставропигии”, между манускриптами, под № 406. Из ссылок под 1648 и 1649 гг. на “Квартальник” явствует, что свою копию Зубрицкий изготовил после того, как Войцицкий и Мацейовский напечатали перевод этих записок в краковском журнале “Kwartalnik naukowy” за 1835 г. Остается неясным, были ли ему в это время известны также и та часть “летописи”, которая была напечатана Войцицким в 1836 г., и перепечатки текста, изданного Войцицким, появившиеся в “Телескопе” в 1836 г. и в “Ж[урнале] М[инистерства] Н[ародного] П[росвещения]” за 1838 г. (в XXIX кн. “Телескопа”, с цензурным разрешением 1 мая 1836 г., О.Евецкий писал о двух статьях Войцицкого — первой, уже появившейся в “Kwartalniku naukowemu”, и второй, с которой он познакомился в рукописи в Варшаве, у Войцицкого; в “Ж[урнале] М[инистерства] Н[ародного] П[росвещения]” за апрель был перепечатан текст летописи по 1636 г. включительно).

Войцицкий издал летопись в извлечении — местами в подлинном тексте (в польской транскрипции), местами в польском переводе, до 1636 г. включительно (от 1498 до 1626 “Kwartalnik naukowy”, т. I, 1835, от 1630 до 1636 — в т. II, 1836). Как попал в его руки этот текст и где находится оригинал, он не объясняет; возможно, что он и сам этого не знал, получив копию из вторых или третьих рук. Мацейовский, получив список от Войцицкого, в том же “Kwartalniku naukowemu” за 1835 г. напечатал несколько извлечений из записей 1625, 1630, 1636—1638 гг. и в полном виде, в свободном переводе — историю войн 1648—1649 гг. (“Ułamki historyczne. I. O kozakach”). Войцицкий не дал этому памятнику специального заглавия, его статья озаглавлена: “O kronice ruskiej od roku 1498 do roku 1649”, и в тексте он называет ее просто “Kronika pisana przez Rusina w Galicyi i rodem z Galicyi”. Мацейовский тоже называет ее просто “хроникою”.

Яков Головацкий, в своих предсмертных воспоминаниях приписывающий себе честь расшифровки этой трудночитаемой рукописи, представляет дело так, что текст, изданный Войцицким и Мацейовским, вышел из его, Головацкого, рук.

“В 1839 году Галицию посещал Петр Киреевский, затем Платон Лукашевич, издатель малороссийских и червонорусских песен. Лукашевич обещал много, но не сдержал слова. Я поверил ему “Львовскую рукопись” с моим предисловием, с определением напечатать оную в России. С тою рукописью вот что было.

Разбирая акты Ставропигийского института, Зубрицкий нашел русскую летопись, кончающуюся в половине XVII в., но она была написана так неразборчиво скорописью, что ее невозможно было разобрать. Зубрицкий показал ее однажды проф. Венедикту Левицкому и сказал, что он готов битись об заклад, что никто во Львове не в состоянии прочитати тую рукопись. Левицкий утверждал, что у него есть богословы, которые прочитают. Опечатав книгу и оставя два самых нечетких листа, Левицкий передал летопись Маркиану Шашкевичу. В Семинарии возились с нею, возились, но не могли разобрать. Тогда Шашкевич принес ее мне. Имев уже случай заниматься подобными работами у графа Тарновского, я принялся за дело и до тех пор не вставал, пока не разобрал все. Левицкий выиграл заклад. После Зубрицкий дал мне переписать всю. У мене ее выманил Жегота Паули, дал из ней копию Войцицкому, который напечатал ее со многими ошибками в польском журнале: “Przegląd naukowy” (Sic vos non vobis!). Пл. Лукашевич обещал напечатать ее по-русски и не сдержал

слова. После того подлинник кто-то украл из Ставропигийского института, а только по моей копии А.С.Петрушевич напечатал сию летопись наконец в 1865 г. в своей сводной летописи”¹.

Сохранилось письмо Головацкого к Лукашевичу, писанное летом 1839 г., в котором он напоминал об издании этой “летописи”: “Будте ласковы, старайтесь, щоби хоть у вас тая летопись Львовская, що я вам поручив, могла б бути напечатана. Донесет же нам, що из нео деесея — чи вѣддали сте ю на руже г. Максимовича, чи сами думаете издати? чи вже одобренная цензурою чи ни, и коли печататиметься? О тем всем нас известити, бо не так я, как г. Зубрицкий о ню клопочеся”².

Тут впервые мы встречаемся с названием “Львовской летописи”, очевидно, окрещенной так или самим Зубрицким, или кружком, занимавшимся ее расшифровкой.

Переписка между Головацким и Лукашевичем об издании “летописи” тянулась много лет. Лукашевич не обнаруживал особого интереса к ней. Осенью 1843 г., отвечая на напоминания, он просил передать Головацкому, что летопись сохраняется у него в целости, “яко зеница ока”, и в ноябре он намеревается отправить ее с Шевченком, гостившим тогда на Украине, в петербургскую цензуру³. Интересно, что ни Лукашевич, ни Головацкий не подозревали, что за это время “летопись” давно уже появилась в московском издании. Вероятно, Зубрицкий после всего случившегося с копией Головацкого не считал нужным посвящать его в свои хлопоты об издании памятника.

Итак, в момент появления он уже имел за собою довольно необычную историю, и сенсационный интерес к нему увеличился еще фактом, что оригинал его, сборник Гунашевского, кроме этой “летописи” заключающий в себе еще единственный список другого драгоценного памятника — “Перестороги”, таинственно исчез из архива Ставропигии и, как позже оказалось, очутился в руках известного польского археографа Авг. Белевского. Вероятно, зная, какими путями он ему достался, Белевский, видимо, скрывал его местонахождение. Потом, в начале 1870-х годов, он от Белевского таким же таинственным образом перешел к известному галицкому антикварию А.Петрушевичу, и последний тоже долго избегал огласки, вероятно, не желая возвращать рукописи ее старому собственнику — Ставропигии. В 1860-х годах, после смерти Зубрицкого, он решил переиздать “летопись” ввиду недоступности в Галиции московского издания и в 1870-х гг. начал печатать ее в издании львовской Галицко-русской матрицы — “Науковый сборник”, но, не подозревая существования во Львове оригинала, использовал новую копию Головацкого, употребив ее для контроля текста московского издания. В предисловии не преминул кинуть камешек в огород Ставропигии за “недостаток досмотра над памятниками”, вследствие которого пропала такая ценная рукопись. Но в дополнениях к своей “Сводной летописи с 1606 по 1700 год”, печатавшихся в 1874 г., он уже поместил извлечение из грамоты еп[ископа] Аф. Пузыны, которую мы цитируем ниже, почерпнув его несомненно из рукописи Гунашевского; однако источника назвать не захотел. Вероятно, в связи с этим явилась у него мысль внести в дополнение к своему обзору также и исторические известия этой рукописи, обойденные при составлении основного текста, и сначала он цитирует свое прежнее издание “летописи”, а под конец ссылок на него уже не дает вовсе.

Позже, решив отблагодарить Киевский университет, почтивший его избранием в почетные члены, Петрушевич в числе других сокровищ своего собрания пожертвовал и

¹ “Литературный сборник”, изд[аваемый] Галицко-русскою матрицею, 1885, с. 35–36.

² Отрывок из этого письма опубликовал недавно акад. Возняк: “Україна”, кн. 40, 1930, с. 69.

³ “Науковий збірник”, вид[ання] Укр[аїнського] наук[ового] т[овариства] у Києві, 1915, с. 43.

эту рукопись в библиотеку Киевского университета, но она долго не обращала здесь на себя внимания, и только случайно я напомнил о ней О.И.Левитскому, когда он задумал дать новое издание “Львовской летописи” в историко-литературной серии Киевской археографической комиссии. Том “Южнорусских летописей”, заключающий “Львовскую летопись” и “Летопись Иоахима Ерлича”, был отпечатан под его наблюдением, но вводной статьи он не написал, книга не была выпущена из типографии, и в период усиленной утилизации типографских запасов она была отослана на фабрику для переработки, так что, по-видимому, уцелел только один пробный оттиск, хранящийся в библиотеке Археографической комиссии Всеукраинской академии наук. Археографическая комиссия имеет в виду перепечатать этот том и, может быть, получит средства на осуществление этого плана. А пока я хочу поделиться некоторыми наблюдениями над рукописью Гунашевского, хранящейся в настоящее время в Рукописном отделе Всенародной библиотеки Украины (Университетский отдел, фонд б[ывшего] Университета, собр[ание] Петрушевича, № 27). Изучая “Пересторогу” для V тома моей “Истории украинской литературы” и летописные записки для тома VI, я довольно внимательно прошел эту рукопись, писанную крайне неразборчивым почерком и потому доселе мало изученную, и хочу в настоящем докладе поделиться некоторыми наблюдениями над рукописью вообще, и специально над ее летописными записками, получившими вышеупомянутое — по-моему, мало обоснованное — название “Львовской летописи”.

Рукопись представляет записную книгу или альбом листового формата некоего Михаила Гунашевского, сделавшего последние записи в ней в конце 1649 или в начале 1650 г. Последние датированные записки относятся к 1649 г., и так как последние записи в своей летописи, очевидно, он же сделал в 1649 г. или в начале 1650-го и далее ее не продолжал, то есть все основания думать, что в это время эта записная книга вышла из его рук. С другой стороны, так как “История albo новина о антихристе” “ту вписана року 1649 апреля 9 дня в понед[ельник] миронос[иц]”, и последние записи летописи — события конца 1649 г. — сделаны тем же характеристическим почерком, которым записан вообще этот сборник, заключаю: если не вся летопись, то по крайней мере ее более новые части принадлежат владельцу и составителю сборника Гунашевскому.

О личности его из этой летописи и других материалов сборника¹ узнаем следующее. Он происходил из шляхетской семьи восточной Подолии (Брадлавского воеводства).

¹ Белевский выписал в особой тетрадке, сохранившейся при сборнике Гунашевского, такие биографические данные о нем из его сборника и других имевшихся в распоряжении Белевского материалов (цитируя их как Chmielniciana): Do biografii. Michał Gunaszewski. Roku 1621 zaczął się uczyć w Miedzybożu u diaka Dmytra Szczyreckiego. W tymże roku ojciec mu umarł. 1630 był, jak się zdaie, w meżyhorskiem monasteru s. 168 (рукописи). 1641 zostawał w Zamościu przy cerkwi s. Mikołaja (s. 337), 1643 dnia 24 czerwca Kyrk namiesnik zamojski daie mu dispensę na klerykat i mieszkanie u siebie, oraz pełnomocnictwo w swoich sprawach (s. 359). 1646 dnia 7 lutego Żeliborski wyświęca go na subdyakona we Lwowie dnia 1 (!) czerwca — (s. 337 i 348). 1647 dekretem z 29/30 czerwca (!) zakazano mu koliwo święcić (s. 350). Żelzonego o koliwo popiera skargę przyjaciel jego Joachim Sziszkwic (s. 350). 1647 dnia 24 grudnia siostrę ukochaną Eudoxie posyła do Kyrły do Zamościa z Lublina (s. 355). 1648 lutego ostatniego pisze list do Iwana mieszczanina lubelskiego. Chmielniciana (s. 171). 1648 dnia 25 marca bractwu Stauropigii lwowskiej a w szczególności Andrzejowi Strzeleckiemu (o Strzeleckiem obacz Chmielniciana s. 225) posyła w darze xiazeczke niniejszą. Był w skiecie dwa razy po potroku (s. 309 i 337), tudzież u hospodara wołoskiego osobiście (s. 340, cf. Chmielniciana s. 174), gdzie zapisany iest titulus ducis Valachiae. Wasyła Tarsowicza biskupa munkaczowskiego zowie swoim mecenasem i swoją mu xiazeczke posyła. Chmielniciana (s. 231). Wiersze pisze (na) herb Czaplica włodziimirskiego biskupa i Żeliborskiego lwowskiego. Chmielniciana (s. 231). Ниже некоторые ошибочные даты этой биографии будут исправлены.

В 1621 г. отец отдал его в науку дьяку Дм. Цирецкому в Меджибоже (эту запись “летописи” со всей вероятностью можно приложить к Гунашевскому). В том же году отец умер, и Гунашевский, вероятно, искал занятий и пропитания в разных городах Галиции (записки 1620-х годов особенно много говорят о Львове и Ярославе). Потом он перекочевывает в киевские стороны и, рассказывая о событиях 1630 г., говорит о себе как о жителе Межигорского монастыря под Киевом. Записи 1630-х годов продолжают указывать на живой интерес к казачеству и киевским событиям, но в конце 1630-х годов Гунашевского снова потянуло на запад, может быть в связи с погромом казачества в 1638 г. и обострением польского магнатского и клерикального режима в Восточной Украине. Им, очевидно, руководили желания закончить свое образование и вступить в ряды ученого украинского духовенства. В 1641 г. мы видим его студентом Замойской академии и иподиаконом львовской епархии, получившим посвящение от львовского епископа Арсения Желиборского. Он продолжает свои странствования и знакомится с православными обрядами и обычаями разных мест; так, он ссылается на практику “отцов скитских” (“Великого скита”, основанного афонитом Иовом Княгиницким на Покуты, в Южной Галиции), у которых он, по его словам, два раза жил по полгода ([с.] 339), и двора молдавского господаря. Заводит связи и знакомства в Львовском братстве и т. п.

Исходя из этих наблюдений и собираемых сведений, он пытается проявить некоторую инициативу в области православной обрядности. Так, на основании того, что ему довелось видеть и слышать о греческой практике, он начинает проповедывать спасительную силу обряда освящения кутьи, или колива, во все праздники. Изложив свои соображения митрополичьему наместнику, архимандриту константинопольской церкви греку Кириллу, проживавшему в Замостьи, и, получив от него благословение, Гунашевский, по его словам, дал обет на все праздники приносить в церковь коливо, и в продолжение 5 лет исполнял этот обет в братской церкви г. Замостья. Очевидно, сопровождал он это различными объяснениями на тему спасительности этого обряда и православной обрядности вообще, но в конце концов этими претензиями на учительство возбудил недовольствие среди замойских братчиков, и у него возник на этой почве конфликт и процесс. Документы этого процесса Гунашевский вписал в свой сборник, вероятно, тогда же предназначая его в дар Львовскому братству как свое оправдание в этом инциденте.

Из этих документов мы и узнаем об этом обете или миссии по утверждению обряда колива, принятой на себя Гунашевским, и постигших его на этой почве злоключения. Кроме самого колива, очевидно, сыграла свою роль в этом конфликте известная натянутость между мещанским Замойским братством и наместником-экзархом. Гунашевский сумел войти в расположение последнего, стал у него домашним человеком, получил приглашение жить в его помещении, которое давало ему братство, и, вероятно, давал чувствовать братчикам свое влиятельное положение, а братчики, со своей стороны, старались воспользоваться обстоятельствами, чтобы избавиться от этого неприятного чужака.

В феврале 1646 г. в отсутствие наместника, выехавшего во Львов, при выходе из церкви после литургии братчик Марк Хилинский устроил Гунашевскому публичный скандал, наговорив ему разных обидных слов, а когда Гунашевский занес на него жалобу старшинам братства, последнее, вместо того чтобы выслушать и разобрать эту жалобу с участием того же Хилинского, выслушав показания дьяка и самого Хилинского, постановило воспретить Гунашевскому принимать какое-либо участие в богослужении в братской церкви: петь или читать, и удалить его из помещения наместника. Гунашевский обжаловал это постановление перед магистратом, доказывая свою неподсудность братству; магистрат действительно признал решение братства несправедливым, предоставив Гунашевскому искать удовлетворения за нанесенные ему оскорбления в подлежащей

инстанции. В конце концов дело очутилось в замковом суде, оштрафовавшем братчиков за нарушение привилегии Замойской академии и предоставившем Гунашевскому требовать возмещения судебных издержек до суммы 6 золотых (совершенно ничтожной)¹. Отношений между сторонами это, конечно, не исправило, и дело через год возгорелось с новой силою.

За это время Гунашевский старался получить священническое звание и с этой целью отправился во Львов, но в своей промоции не ушел дальше сана иподиакона. Епископ львовский Арсений Желиборский грамотою своею от 11 июня 1647 г., вписанною Гунашевским в свой сборник, удостоверяет, что “оказателя по имени Михаила Гунашевского, мужа добродетелна свидетельствована и во писаниих внешних и духовных доволне искусстваа, от нижайшего степене чина освятихом даже и в поддиакони, в диакона же и иерея на время освящение соблюдохом, обучения ся его и искусстваа ради в церковных священнодействиях, обаче яко мужу благоискусну во священных писаниих проповедати слово Божие съизволихом ему в храмах православных, идеже бы аще ему ся случало” — под клятвою святых отец и архиерейским неблагословением на всякого, кто бы ему в этом препятствовал².

Опираясь на этот документ, Гунашевский, вероятно, предпринял новые шаги к утверждению своих функций в замойской церкви, но вызвал лишь новый неприятный для себя инцидент.

Когда в день Петра и Павла Гунашевский по обычаю принес свое коливо для освящения, родственник Хилинского (брат его зятя), Марк Янисевич, очевидно, один из старших братчиков этого года, запретил братскому священнику освящать это коливо в этот день и в следующий, и Гунашевский с позором должен был унести свое коливо из церкви без посвящения. Когда он опять-таки обжаловал этот поступок перед братским собранием, совет братства, после долгих пререканий между сторонниками Янисевича и Гунашевского, опять вынес решение, направленное против последнего: признал заводимый им обычай освящения колива во все праздники “ненужным новшеством”, противным обычаям церкви, и воспретил его на будущее время, налагая штраф на всех нарушителей этого постановления, виновника же инцидента Янисевича приговорил к самой легкой форме домашнего ареста, за ссору со сторонниками Гунашевского. Приводим текст решения:

“Dekret bractwa Zamojskiego cerkwie świętego Mikołaja:

Przy zgromadzeniu braci starszych y młodszych y pospólstwa wielu prawosławney wiary greckiey ruskiey zamoyskiey w domu cerkiewnym, toczyła się sprawa — z powodstwa dowcipnego Michała Gunaszewskiego studenta sławney academii Zamoyskiey strony noszenia kółwa do cerkwi zamoyskiey murowaney niepotrzebnego.

Gdzie wszyscy bracia za instancją sławetnego Marka Janisiewicza mieszczanina Zamoyskiego a brata teyze cerkwie, broniąc takowych niepotrzebnych zwyczajow, gdzie po inszych cerkwiach y krainach nie zachowuie się. A przytym było by to przeciwko ustawom y kanonom y wierze świętey prawosławney, aby kto inny, tego niewiadomy zwyczajiu będąc, nowe postanowienia y s. wierze posmiewiska przez wymysły swoje uchwalał y stanowiał, czego się w innych miastach,

¹ Рукопись, с. 357–364.

² Рукопись, с. 348, на копии пометка: “июня 6 на сошествие святого духа во храме с[вя]того вел[ико]м[ученика] Георгия во Львове при отцу Иосифе, настоятелем, и отцу Пахомии, наместнику уневском, и архидиаcone епископском Иларионе посвящен бых* на 5 чинов церковных* 1647” (приписка не особенно четкая, с поправками, в некоторых словах, отмеченных звездочкою, возможны сомнения).

to iest we Lwowie, w Kiiowie y w Wilnie y po innych diecezjach nie nayduie. Skąd by nienawiść y nieznaski wielkie między bracia stawały się, — iakoz przeto dzieią się. — zabiegaiąc temu my nizey podpisani, aby to na potomne czasy we zwyczaj nie weszło, zezwoliwszy się spoiną radą głosem iednostaynym przykazuiemy, aby pan Michał Gunaszewski iako mniej należący do cerkiewnego urzędu albo prosto nic, tego wymyślnego koliwa nosić do cerkwie bozey y onym ludzie zachęcać poprzestał y wiecey nie ważył się, oprócz czasów zwyczajnych.

Co na uwagę duch[o]wnych naszych starszych podaiemy y do wysokiego rozsądku ich mc. wnosić powinny będziemy y słuszności żądać, a przy tymteż y win na takowym, który by się ważył takich wymysłów wymyslać, założenia y nakazania czasy wiecznemi affectowac zechcemy.

Pana Marka także winnego byc nayduiemy, ze poswarek strony tego koliwa za przyczyną tegoż pana Michała Gunaszewskiego z uczniwym Jachimem Szuskiewiczem y z innymi który sie do tego przywiązali stał sie na gruncie cerkiewnym. Przeto onego więzieniem wolnym na tymże mieyscu karanego byc wynależli. Panu zas Joachimowi Szuskiewiczowi, przedmieszczaninowi zamoyskiemu, iż sie przywiązał do tego pana Michała Gunaszewskiego, różne hałasy y turbacie czyniąc, w tey mierze będąc idiotą, co to iest koliwo y których czasów ma byc odprawowane, przeto onego iako wzruszyciela pokoju tenże sąd y zgromadzenie brackie skazuie na siedzenie wolne y zwyczajne, do woli brackiey, iako tez y pulkaniemiu wosku winnym byc wynayduią.

A na potym waruiemy to, aby żadnego hałasu o te koliwo przez żadnego brata naszego nie dzieło się, y który sie iakowy uporny pokazał, okrom czasu zwyczajnego, to iest za umarłego y kiedy cerkiew boża roskazuie stawiać, — tedy takowego nie tylko siedzeniem, ale zaraz winą nieodpustną — kamieniem wosku winnego byc, bez wszelakich odwłok naznaczamy.

Który dekret iednostaynym głosem spolnie wszyscy przy publiczney schadce braci wszystkich, na to się zezwalających, wiecznemi czasy chcemy mieć za ważny y w swy mocy. No cośmy sie rękami swemi podpisali. Dzieło się w domu cerkiewnym miesiaca iulii dnia czwartego roku pańskiego 1647. Hrehory Klimowicz pisarz świętego Mikołaiia bracky m. p.” (с. 349).

Гунашевский был крайне обижен таким решением и поднял на ноги также и наместника, оскорбленного тем, что братчики дерзнули осудить обряд, допущенный с его благословения, и постановили выселить его келейника Гунашевского из келии, им самим, наместником, построенной на церковной земле и отремонтированной средствами Гунашевского. Гунашевский подал ему обширную записку (на польском языке), в которой приводил различные доказательства в защиту освящения колива — ссылками на молитвы, требники и церковную практику. Ссылки эти в значительной степени были излишни, так как сами братчики нисколько не отвергали колива “в указанных церковью случаях”, но для нас тут кое-что представляет бытового интерес.

Гунашевский подчеркивает, что он устраивал эти посвящения исключительно за свой счет; давал свою посуду, кадило, свечи, “не только простые, но и росписные, серебряные и золоченные”. “Давал даже на попа — как они дают по золотому, так и я даю золотый”. Коливо приготавливал из чистой вареной пшеницы, подслащенной медом; ссылается на то, что видел при дворе молдавского господаря: коливо украшается позолоченным миндалем, разными изделиями из сахара, орехами и изюмом — как кто может. Приносят его в церковь во время освящения даров или на “Изрядно” и ставят перед алтарем на убранном столике, с зажженными свечами. При окончании литургии выходят пресвитер

и диакон с кадилъницеѣ в ризах, в которых совершали богослужение, певчие поют тропари, диакон кадит, пресвитер громко читает молитвы и освящает, “и, как я видел в Молдавии, по анафоре сначала митрополит, после него господарь, за ним бояре вкушают (коливо) в церкви, а в Ските — в трапезной, прежде какой-либо пищи и питья”. “И сами замостяне с давних пор освящали коливо в честь святых и на обедах, устраиваемых духовенству и нищим” (называется ряд свидетелей, принимавших участие в этих церемониях); “пани Кроликова устраивает это ежегодно на св. Николая, и сам Марк Янисевич не раз и не два устраивал при мне в Замостьи — я даже был в его доме и вкушал (коливо) с духовенством в 1644 г., 25 апреля, в праздник св. Марка евангелиста — его патрона. То же устроило все братство на св. Николая в мае в нынешнем 1647 г. А теперь этот Марк и его одномысленники так объеретичили, что высмеивают (коливо), издеваются, кощунствуют, называют бигосом, кашею, фуражом, и наконец этот Марк в день Петра и Павла запретил попу освящать, дьякам петь, и (коливо) без посвящения вынесено из церкви”.

“Попы, бывшие при мне в Замостьи, посвящавшие и благоговейно вкушавшие (коливо): Тимофей Киселевич, Самуил Степкович, Иван, владимирский проповедник, и Ваша вельможность, дав мне благословение, — теперь, не обижая Вашей чести, оказываетесь еретиками и глупцами, и я с вами вместе, потому что эту “глупость” принесил в церковь, а вы ее вкушали. И те святые отцы, составлявшие молитвы (на освящение колива), очевидно были глупцы. И все эти бедняги замостяне были введены в заблуждение, если устраивали эту “глупость” и ее вкушали. Или нынешние противники обезумели, прежде устраивавшие, а теперь оплевавшие и запретившие попам освящать, словно своим хлопам и подданным. Ведь и теперешний поп, Харитон монах, от Пасхи здесь священствующий, посвящал (коливо) до дня Петра и Павла, а теперь не смеет, опасаясь Марка, своего патриарха, чтоб он его не прогнал с замойского поповства: принужден, бедняга, оказывать более чести своему патриарху, замойскому мещанину, чем 12 апостолам, небесным сенаторам”.

Приведенный выше текст братского постановления, выданный ему после долгих отнекиваний, Гунашевский считает сомнительным или даже вовсе подложным, позже составленным, чтобы покрыть неблагоприятные стороны инцидента. Неудачная фразеология его вводной части дает ему повод для иронических замечаний, что братство сочинило какую-то собственную религию из трех перечисленных в ней: “греческой, русской и замойской”; отрицая практику церкви греческой и русской, их богослужебные обряды, братчики, дескать, действительно придерживаются особой “замойской веры” и нарушают канонические постановления церкви русской и греческой и т. д.¹

В таком же смысле Гунашевский составил жалобу бурмистру замостского магистрата, жалуясь на превышение братчиками власти, на кощунственные насмешки над обрядом, которые позволяет себе Янисевич: прежде он сам приносил коливо для посвящения, а теперь, взяв с колива кусок освященного сахара, носит его в кармане и показывает собеседникам с разными обидными и кощунственными шутками, и т. п.

Наместник Кирилл горячо принял все это к сердцу. Он положил на записку резолюцию (“сентенцию”), в которой резко осуждал поведение братства и передавал дело на решение старейших, будучи бессильным сам что-либо предпринять против этого дерзкого своеволия братчиков. Задним числом, очевидно, — от 24 июня 1643 г. — выдал он Гунашевскому удостоверение в том, что, убедившись в благонадежности и честном характере, разрешил этому молодому человеку (*uczciwemu mlodziencowi*) жить в его

¹ Dowody o koliwie u process do namiesnika — с. 337–346 рукописи; цитаты привожу в сокращении, опуская лишнюю фразеологию.

келии, охранять его имущество и бумаги, благословил его помогать при богослужении, за неимением при церкви св. Николая каких-либо священнослужителей, приносить в честь святых “кутью, называемую коливо”, и вкушать от нее с приглашенными лицами в его келии.

Наоборот, суд академический, к которому обратилось братство с жалобой на поведение Гунашевского, осудил его обращение к магистрату и предоставил сторонам продолжать дело в церковных православных инстанциях, а до его разрешения признал для Гунашевского правосильным запрещение братства относительно колива.

Следуя этим указаниям, Гунашевский взял назад свою жалобу, занесенную в магистрат, и обратился к церковному суду владыки луцкого, находившегося в это время в соседнем Люблине. Здесь вполне стали на его сторону. Рассмотрев жалобу Гунашевского и предъявленные им документы, владыка вполне реабилитировал его и наложил клятву на виновников эксцесса: “що мы епископскою владою так з декрету их яко и з выводов и показания слушного вырозумевши таковой эксцес клятве и неблагословенности боносных отц триста и осмнадесять иже во Никее и нашего архиерейства оных подкладаем и от церкви святой отлучаем, поти — поки от нас, епископа, абсолюции не одержат и от помененого клерика прощению не сподобят ся и досит оному за кривды его не учинят. А на потом абы жаден жадною мерою прекословити тому и от церкви стой принос тот отдаляти и блюзнити не важил ся с православных христиан, под анафемою вечною приповелеваем. А творящих сей принос на хвалу Христу Богу и пречистья Богородица и святых Божих для спасения своего благословением вечным и нашего архиерейства благословляем и их Богу вручаем”¹.

Получив эту реабилитацию, Гунашевский не спешил возвращаться в Замостье; отношения, вероятно, были настолько испорчены, что делать ему там было нечего и с епископской реабилитацией. Он остался в Люблине, ища случая как-нибудь устроиться. В его сборнике читаем витиеватое послание, отправленное своему патрону архим[андриту] Кириллу в день Рождества с “превозлюбленною в духе святом сестрою Евдокиєю”, отправлявшеюся из Люблина в Замостье: Гунашевский выражает сожаление, что ему не удалось провести святки в Замостьи, передает поклоны и просит помянуть его в молитвах (с. 355). Затем уже не в сборнике, а вне его сохранился автограф Гунашевского — вероятно, не оригинал, а авторская копия², — письма его к львовскому братчику Андрею Стрелецкому и всему братству: поздравление с пасхальными праздниками 1649 г., к сожалению, без обозначения места отправления; приветствия, изъявления признательности “щегульным добродеям”, какими были для автора львовские братчики “през час немалых проб” (испытаний), и комментариев к книге, посылаемой в подарок, имеющей какое-то отношение к “воскресению Христа и человек”. Как видим, Белевский ошибается, толкуя это письмо так, что в подарок Гунашевский послал тогда свою настоящую рукопись. Она оставалась в его руках еще некоторое время: после Пасхи, в понедельник мироносиц, он вписал в свой сборник повесть об антихристе и, очевидно, после этого сделал еще несколько записей на последующих страницах (с. 256—261). В свою летопись он вписал историю восстания Хмельницкого, закончив ее Зборовским договором (август

¹ “Писан в Люблине дня 12 м[еся]ца октоврия року 1647”, с. 353.

² Это лист, сложенный в четвертку, неизвестно где и как присоединенный к сборнику; он сшит в тетрадку, вероятно, Белевским, написавшим на обложке: Autograf Michała Gu-naszewskiego dnia 25 Marca 1649. Тут же пояснения Петрушевича: “Собственноручная рукопись польского писателя А.Белевского. Из Музеума А.С.Петрушевича”, и карандашные пометки его же: А.Петр[ушевич] “Сводная Галицко-русская летопись, с. 512 о Мих. Гунашевском”; на задней обложке этой тетрадки Белевский записал приведенные выше сведения о Гунашевском. Потом кто-то, может быть Петрушевич, приклеил ее к форзаду сборника.

1649 г.), следовательно, раньше осени или зимы 1649—1650 гг. он не мог подарить этот свой сборник Львовскому братству.

Затем сведения о нем обрываются, и летом 1653 г. мы видим его уже в Запорожском Войске, канцеляристом войсковой канцелярии, доверенным человеком войскового писаря Ив. Выговского: через него Выговский передает 19 (29) августа секретные документы царскому подьячему Ив. Фомину и уполномочивает принять для передачи ему царское жалованье, присланное секретно за особые заслуги¹, а 11 января следующего года “Михайло Игнатъев сын Кгунашевской” присягал царю в Переяславе вместе с семьей Выговского в качестве людей шляхетского звания².

Перейдем к его наследству. Дошедший до нас альбом Гунашевского — вероятно, подаренный им Львовскому братству, как прощальный дар перед выездом на Козацкую Украину, — представляет из себя небольшую книгу в лист, в обновленном кожаном переплете, сооруженном, вероятно, А.Белевским; он же, вероятно, пронумеровал рукопись по страницам — этой нумерации в рукописи 388 страниц, из них большая половина пустых совершенно или в малой мере исписанных. Автор разделил свой альбом на отделы, и в каждом оставил свободный запас для позднейших записей; но так как записывался этот альбом, очевидно, недолго, эти запасные листы остались по большей части чистыми.

Первая четверть (с. 7—97) альбома отведена, очевидно, под латинские выписки, которые предполагалось размещать по алфавиту: сентенции, объяснения слов, стихи и т. п.; заполнена эта часть в очень незначительной мере. Затем следует часть церковно-историческая: знаменитая “Пересторога”, после нее несколько статей и документов по истории унии, одновременно вписанных в книгу. Далее имеем часть историческую — “Исписание летом”, о котором будем сейчас говорить специально, с. 163—180, с соответствующим запасом чистых страниц, простирающимся до с. 250. Часть четвертая — литературная: легенды, канты и т. п. (с. 251—266, с. 267—296 пустые). Часть пятая — лечебник (с. 297—301, и затем пусто до с. 333 вкл[ючительно]). Часть шестая — акты процесса Гунашевского с ЗамоЙским братством (с. 333—364). Наконец, седьмая и последняя — астрономическая: зодиак, звездный календарь и т. п. (с. 373—387).

В подавляющем большинстве записи сделаны одним почерком, на одной и той же бумаге (водяной знак — рожок в щитке). Очевидно, альбом сразу был заложен и переплетен в книгу, и основные записи по всем отделам были сделаны в сравнительно непродолжительное время: получается такое впечатление, что эти основные записи были списаны с готовых оригиналов, а не накопились постепенно, и затем в продолжение некоторого времени, сравнительно недолгого, к этому присоединялись дополнительные записи, другими чернилами и изредка другим почерком; последних сравнительно немного.

Погодные записи начинаются 1498 годом и простираются до 1649. Издания “Львовской летописи” не дают точного понятия о них, так как воспроизводят только записи, опуская пустые годы. В действительности первая страница представляет собою колонку 34 годов, с 1498 по 1531, из них только при шести есть известия, остальные пустые. На следующей — 33 года, с 1532 по 1574, события при 13 из них. На третьей — 31 год, с 1575 по 1605, из них имеют события 22; записи становятся подробнее, об унии под 1592 г. довольно большая запись, со ссылкой на “Пересторогу” (оставлено место на цифру листа, но цифра не проставлена: автор не пронумеровал своей рукописи).

На с. 4 ([с.] 166 новой нумерации) вписаны годы с 1606 по 1619, почерк 1608—1615 [годов] отличается от предыдущих, но затем снова сходит на старый, без перехода, не-

¹ “Акты, [относящиеся к истории] Южной и Зап[адной] России”, [т.] III, с. 496.

² Переяславские присяжные списки — мой доклад: “К истории Переяславской рады 1654 года”, “Д[о]клады АН [СССР]”, [Серия] В, 1929, с. 302.

заметно. На с. 5 годы 1620—1627, только один пустой (1624). На с. 6 вначале три пустые года, при каждом оставлено место строки на 3, под 1630 г. большой, связный рассказ о козацкой войне, занимающий почти 3 страницы. В конце последней (с. 170) краткая запись 1631 г.

Следующая с. 5 ([с.] 171) начинается пустым годом 1632 (места на 2 строки) — смерть Сигизмунда III записана ошибочно под 1631 г., бескорольеве, сеймы конвокацийный и елекцийный не отмечены вовсе; под 1633 г. суммарно записано начало правления Владислава [IV] и восстановление “старых прав Руси”. Затем идут годы с записями до 1647: до 1639 [г.] почти без запасных пробелов, при годах 1639—1647 значительные пробелы, для 1647 оставлено полстраницы, она и осталась незаполненной. Теми же чернилами и почерком проставлен 1648 г. в начале стр. 179, но события 1648 и 1649 гг. (с. 179—182) вписаны уже другими чернилами, очевидно, после некоторого антракта после записи 1646 г., в один присест (год 1649 не был проставлен заранее, как 1648). На свободных страницах (с. 178 и 183) следы приклеек сургучом: вероятно, автор приклеил тут какие-нибудь документы или записки в дополнение своих записей. Затем следуют 34 пустых листа, неиспользованный запас.

Позднейшими приписками, несомненно, являются две записи на польском языке: поход Казимира Великого на Львов, с 1339 годом и ссылкой на Кромера, — приписано за недостатком места на предшествующей странице 162 (на развороте), и превращение Киевского княжества в воеводство с 1474 годом — вписано между заглавием и первой записью. Принадлежат ли они Гунашевскому — с уверенностью сказать трудно.

Маргинальные приписки, встречающиеся местами (на укр[аинском] языке), очевидно, делались одновременно с записью.

По характеру своему записи сами собою разделяются на несколько групп. В центре стоит история козацкой войны 1630 г., где автор говорит как очевидец, почти участник: “Що ж, розумеете, в яком мы страху были, же юж в козацком монастыру (Межигорском), на который вшитки зубами скреготали”. Можно ли это мы с уверенностью связать с Гунашевским — так же, как и автобиографическую записку под 1621 г. — об отце и меджибожском дьяке? Некоторое сомнение возбуждает то обстоятельство, что в своем удостоверении, датированном 1643 г., архимандрит Кирилл называет Гунашевского “юношей” (*uczciwemu młodzieńcowi*), а ведь если принять, что в 1621 г. автор летописи был отдан в обучение дьяку, то в 1643 г. ему было около тридцати лет, может быть, немного меньше. *Młodzieniec* не очень юный. Но, очевидно, что очень юным Гунашевский и не был в это время: ведь уже с 1641 г. он начинает свою агитацию о коливе, на основании виденного и слышанного в путешествиях по Украине и Молдавии. Можно думать, что, составляя свое удостоверение задним числом, Кирилл или сам же Гунашевский несколько нарушили перспективу. А, впрочем, и латинское *juvenis*, несомненно являющееся прототипом польского *młodzieniec*, прилагалось к возрасту от 20 до 40 лет. Итак, обучение у меджибожского дьяка в 1621 г. вполне подходит к Гунашевскому хронологически. По сути же довольно трудно предположить, чтобы такой литературно образованный человек, как Гунашевский, переписал в свою летопись из чужих записок такие *privatissima*, какие читаем под 1621 г.: начало обучения, смерть отца, болезнь и т. п. А что он вписал в альбом эти записки, несомненно свидетельствует почерк. Итак, автобиографические записки следует отнести к Гунашевскому.

Что касается автобиографического указания под 1630 г., то тут говорят соображения такого рода: повесть о войне 1630 г. тематически, идеологически и стилистически неразрывно связана с последующими записями, по 1646 г. включительно; повесть о войнах Хмельницкого 1648—1649 гг., приписанная несомненно Гунашевским несколько позже и, очевидно, им составленная, хотя имеет некоторые стилистические, точнее —

лексические отличия (новые польско-латинские выражения, не встречающиеся раньше: “реббелезовавши”, “конюровавши”, “конклюдовавши”, “екскузовал”, “анемушно”, “кондиций” и т. п., вероятно, обязанные своим появлением влияниям Замойской академии), общим своим характером обнаруживает тесную связь с записями 1630–1646 гг. Автор несомненно тот же (напр., отмечу редкое выражение: “заперли згоду”, польское “zawarli zgodę” под 1638 и “покой запер” под 1649 г.).

Ввиду этого приходится признать, что Гунашевский был автором записей 1630–1649 гг., и автобиографическое упоминание, указывающее на то, что этот автор в 1630 г. жил в Межигорском монастыре, относится к нему же. Он описал события 1630-х годов и присоединил к ним погодную выборку событий предшествующего столетия.

Эта выборка и записи 1630–1640-х годов были переписаны в нынешний альбом, как отмечено выше, уже с готового оригинала, вероятно, в 1645–1646 гг., судя по тому, что до 1646 г. не заметно перерыва в почерке, и, закончив свое повествование, автор проставил последующие года — 1647 и 1648: 1647 остался пустым, 1648 записан позже, не ранее конца 1649 г.

“Исписание летом” вписывалось в альбом уже после того, как записана была “Пересторога”, — это доказывает ссылка на нее под 1592 г.; оно имелось в готовом виде, когда Гунашевский сооружал свой альбом.

Судя по хронологическим неточностям и пробелам в истории бескорольев 1632 г., история войны 1630 г. и последующих событий Восточной Украины была записана автором не одновременно с событиями, а значительно позже — вероятно, не раньше 1640-х годов.

Решив в это время описать достопамятные случаи и события, которых ему привелось быть свидетелем, Гунашевский, естественно, должен был поставить в центре козацкие войны 1630-х годов. Он прожил эти годы, без перерывов или с перерывами на месте, в козацких краях. Это была благодарная задача: рассказать публике западноукраинских земель, где Гунашевский жил и вращался в 1640-х годах, о борьбе за веру и народность, за права Руси, с польскими насильниками, происходившей в Восточной Украине, на глазах у Гунашевского.

Но была у него, очевидно, и другая мысль: собрать побольше известий и западноукраинских — то, что ему пришлось слышать, бывая во Львове, Галиче, Люблине, Замостьи, в Великом Скиту, вероятно, в Перемышле и Каменце. Он включил кое-что в историю 1630-х годов и, очевидно, в этих целях начал делать выборку из той литературы, какая ему попадалась для предшествующих годов. Общий аспект, само собою разумеется, — церковно-национальный: “русская” церковь, русская вера, борьба за права Руси; но наряду с этим и чисто бытовой материал: урожаи и неурожай, эпидемии, пожары, перемены в составе администрации, посвящения высоких особ, татарские нападения, войны и сеймы, чудесные знамения и т. п. Чаще всего ареною событий выступает Львов, наряду с ним также Перемышль и Ярослав, Галич, Каменец, Острог, Вишня, Мостиска, Сокаль и т. д. Желания наполнить событиями свою хронику и превратить ее во всеобщую историю у автора не заметно, и это я объясняю установкою на западноукраинского читателя: дать ему то, что именно для него имело местный, отечественный интерес.

В связи с этим объясняется для меня и назначение альбома. Гунашевский, сооружая его, хотел сделать подарок львовским знакомым — братчикам, поддержкою которых пользовался в трудные моменты жизни и очень ее ценил. Он хотел собрать для них нечто от “студниц иноязыческих”, с которыми пришел в соприкосновение в Замойской академии, и различные материалы по истории религиозно-национальной борьбы Украинской Руси. Но в сущности все это должно было послужить декорацией для собрания документов pro domo sua — о конфликте с Замойским братством, пытавшимся погубить

репутацию автора и его карьеру в сфере православно-церковной. Ведь Львовское братство считалось верховною инстанцией для всех братств, особенно западноукраинских, и, оправдавшись по линии иерархической перед епископом луцким, Гунашевский естественно мог желать, чтобы Львовское братство также имело желательное для него представление об его конфликте с братчиками замойскими.

Это обстоятельство, по-моему, дает совершенно точную дату — вторую половину 1647 г. Различные обстоятельства, очевидно, помешали быстрому наполнению альбома новым материалом; готовый был только в виде “Перестороги”, “Исписания летом”, кое-какого легендарного материала. Очевидно, это не удовлетворяло Гунашевского; он строил свой альбом в больших размерах, но наполнить его не удалось, и, пускаясь в новый путь, Гунашевский подарил его львовским покровителям в таком неоконченном виде.

Но мы обязаны этому подарку все-таки многим. Это, во-первых, “Пересторога”, драгоценный памятник украинской национальной идеологии — украинская теодицея начала XVII в., сохранившаяся только в этом списке Гунашевского. Во-вторых — его собственные записки о событиях 1630-х — 1640-х годов, драгоценные как отражение, совершенно единственное в своем роде, того, что говорилось в кругах малой интеллигентской братии — среди низшего духовенства и мещан, в монастырях и школах, на братских собраниях, на “цвинтарях” и “клиросах”, на современные темы — о религиозной политике правительства, об иерархических переменах, о польско-украинских отношениях, о политических событиях. Нечего искать тут политической проникновенности, широких взглядов и перспектив. Понимание отношений самое упрощенное. “Срокое лядское тыранство над Русью”; коварные замыслы на искоренение веры русской и всего народа русского; папство и католицизм как дьявольское орудие на истребление истинного христианства, т. е. православия; козачество как последний богоданный оплот православия.

Идеология, конечно, убогая содержанием, но интересно видеть, как она конкретно преломляется в различных суждениях, отзывах, в восприятиях и образах, легендах и анекдотах, в крылатых словечках, в афоризмах и характеристиках. Редко в чем мы можем так живо чувствовать этот аромат эпохи, осязать пульс этих общественных прослоек, как в записках этого украинского студента, дьячка и войскового канцеляриста в будущем.

Название “Львовской летописи” мало подходит к этому замечательному памятнику. Он составлялся не во Львове, не львовянином, и львовская жизнь отражается в нем сравнительно мало; он, правда, писался, как я выше пояснил, вероятно, для львовских братчиков, и львовский братский архив сохранил его для нас, но по содержанию и происхождению это не львовский памятник.

Это и не летопись в собственном смысле; автор не стремится быть летописателем своего времени, отмечать достопримечательные события, происходившие в его время. Это — записки о разных событиях, почему-либо остановивших его внимание и оставивших глубокий след в памяти автора. Это “записки современника”, граничащие с мемуаром, “записки украинского студента 1640-х годов”, можно сказать.

с. 28 ... “Исписание летом от Рож[дства] Х[ристо]ва року 1498 и по нем идущих” — оригинальна назва була така: “Львовская русская летопись. Исписание летом от Рождества Христова 1498, и по нем идущих”. Див.: Русский исторический сборник. — Т. III. — Кн. 3. — М.: В университетской типографии, 1839. — С. 233.

“Доставлена мне в новой копии г. Зубржицким из Львова... по неимению оных в типографии” — з рос.: “Доставлено мені в новій копії п. Зубржицьким зі Львова та надруковано тут з точністю, числа позначено в оригіналі церковними літерами; над и, крім знака, тут вживаного (наголосу), поставлені у знаних місцях ще два, пропущені тут за відсутністю таких у друкарні”.

Розшифрування наведеного знака над *и* (наголос) подано М.Грушевським у круглих дужках; у примітці М.Погодіна відсутнє.

...[опубліковано] в "Актах Западной России", [т.] IV, с. 236 — йдеться про публікацію: № 149. Около 1600—1605. Историко-полемическое исследование о начале и распространении Унии в Литве и Западной Руси и о действиях ее поборников, сочиненное некоторым львовским священником, бывшим на Брестском соборе, в предостережение православным // Акты, относящиеся к истории Западной России. — Т. IV: 1588—1632 — СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1851. — С. 203—236.

...Войціцький і Мацейовський надрукували переклад цих записок у краківському журналі "Kwartalnik naukowy" за 1835 р. — див.: К.В.В. [Kazimierz Władysław Wójcicki]. O Kronice Ruskiej od roku 1498 do roku 1649 // Kwartalnik naukowy. — Kraków, 1835. — Т. 2. — С. 86—93 (витяги з літопису від 1498 до 1625 року включно, частково мовою оригіналу, але в польській транскрипції, частково у перекладі польською мовою); Maciejowski W.A. Ułamki historyczne. I. O Kozakach // Kwartalnik naukowy. — Kraków, 1835. — Т. 2. — С. 283—320 (витяги зі звісток літопису за 1625, 1630, 1636—1638 роки та повністю за 1648—1649 роки, але у вільному викладі польською мовою).

...та частина "літопису", яку надрукував Войціцький у 1836 р. ... — йдеться про публікацію: К.В.В. [K.W.Wójcicki]. O Kronice Ruskiej od roku 1498 do roku 1649. Wypis drugi // Kwartalnik naukowy. — Т. 3. — Kraków, 1836. — С. 315—329 (витяги з літопису від 1630 до 1636 року включно, теж частково мовою оригіналу, але в польській транскрипції, частково в перекладі на польську мову. Звістки за 1626 рік у публікації К.Войціцького відсутні).

...передруки тексту, виданого Войціцьким, що з'явилися у "Телескопе" у 1835 р. і в "Журнале] М[инистерства] Н[ародного] П[росвещения]" за 1838 р. ... — упорядником виправлена неточність у зазначеному М.Грушевським році видання "Телескопу" (1835 замість помилкового 1836). Див.: Евецкий О. Русинская летопись // Телескоп. — М., 1835. — Ч. ХХІХ. — С. 309—328 (передрук тексту "Львівського літопису", виданого К.Войціцьким, у перекладі російською мовою); В.Р. О русской летописи, с 1498 по 1649 год, писанной в Галиции (статья г[осподи]на Войццкого // Журнал Министерства народного просвещения. — СПб., 1838. — Ч. ХVІІІ. — Отдел II. Науки. — С. 1—22 (передрук у перекладі російською мовою).

... "Kwartalnik naukowy", т. II, 1835, з 1630 до 1636 — у т. III, 1836) — упорядником виправлені числа томів (замість помилково вказаних т. I, 1835 та т. II, 1836).

с. 29 ...його статтю озглавлено: "O kronice ruskiej od roku 1498 do roku 1649" ... — з пол.: "Про руську хроніку з року 1498 до 1649 року".

...називає її просто "Kronika pisana przez Rusina w Galicyi i rodem z Galicyi" — з пол.: "Хроніка, написана русином в Галичині й [який] родом з Галичини".

Sic vos non vobis! — з лат.: Тож ви не для себе! Вираз вживається як натяк на привласнення чужої роботи, використання праці інших, незаслужену славу. Його приписують Вергілію, який, дізнавшись, що авторство написаних ним віршів на честь імператора Августа привласнив посередній поет Батіл, написав "Ці віршики написав я, а почесні за них дістались іншому". — Прим. пер.

"В 1839 году Галицию посещал Петр Киреевский... в своей сводной летописи — з рос.: "У 1839 році Галичину відвідав Петро Киреевський, потім Платон Лукашевич, видавець малоросійських і червононоруських пісень. Лукашевич обіцяв багато, але не дотримав слова. Я довірив йому «Львівський рукопис» з мою передмовою, призначивши надрукувати його в Росії. З тим рукописом ось що сталося.

Розбираючи акти Ставропільського інституту, Зубрицький знайшов руський літопис, що закінчувався в половині ХVІІ ст., але його було написано скорописом так нерозбір-

ливо, що неможливо було розібрати. Зубрицький одного разу показав його проф. Венедиктові Левицькому і сказав, що він готовий побитись об заклад, що у Львові нема того, хто прочитає той рукопис. Левицький стверджував, що в нього є богослови, які прочитають. Запечатавши рукопис і залишивши [собі] два найбільш нечіткі аркуші, Левицький передав рукопис Маркіяну Шашкевичу. У семінарії морочилися з ним, морочилися, але не спромоглися розібрати. Тоді Шашкевич приніс його мені. Маючи вже нагоду займатись подібними роботами у графа Тарновського, я взявся за справу і доти не піднімався [з-за столу], поки не розібрав усе. Левицький виграв заклад. Згодом Зубрицький дав мені переписати [рукопис] повністю. У мене його видурих Жегота Паулі і передав копію з нього Войціцькому, котрий надрукував з багатьма помилками в польському часопису “Przegląd naukowy” (Sic vos non vobis!). Пл. Лукашевич обіцяв надрукувати її російською й не дотримав слова. Згодом оригінал хтось викрав зі Ставропігійного інституту, і тільки з моєї копії А.С.Петрушевич нарешті надрукував цей літопис 1865 р. у своєму звідному літопису”.

“Литературный сборник, изд[аваемый] Галицко-русскою матицею”, 1885, с. 35–36 — мова йде про роботу: Головацкий Я.Ф. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче // Литературный сборник, издаваемый Галицко-русскою матицею. — Львов, 1885. — Вып. I. — С. 10–36.

с. 30 ...збірник Гунашевського, який окрім цього літопису містив також єдиний список іншого дорожничного пам'ятника — “Перестороги” ... — йдеться про православної антиуніатський публіцистичний анонімний трактат, написаний близько 1605 р., в якому викладається історія боротьби православних проти католицизму та унії. Твір зберігся у списку, знайденому в архівних матеріалах Львівського братства. Вперше був опублікований Д.Зубрицьким у 1851 р. Див.: № 149: Историко-полемическое исследование о начале в распространении Унии в Литве и Западной Руси и о действиях ее поборников, сочиненное некоторым львовским священником, бывшем на Брестском соборе, в предостережение православным // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: В 5 т. — Т. 4: 1588–1632. — СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1851. — С. 203–236. У 1926 р. М.Грушевський пропонував перевидати “Пересторогу” у серії “Історично-літературні пам'ятки” Археологічної комісії ВУАН. Цей проект зреалізований не був. У своїх працях останніх років М.Грушевський до “Перестороги” звертається неодноразово.

...в 1870-х роках розпочав друкувати його у виданні Галицько-руської матиці — “Науковий сборник” ... — див.: Львовская летопись // Науковий сборник, издаваемый литературным обществом Галицко-русской матицы. — Львов, 1868. — Вып. I–IV. — С. 255–294.

...в додатках до своєї “Сводной [галицко-русской] летописи с 1600 по 1700 год”, надрукованої у 1874 р. ... — тут виправлено помилки М.Грушевського. “Літопис” А.Петрушевича розпочинався 1600, а не 1606 р., як було вказано у першодруку. Згадані “Дополнения” А.Петрушевича до першої частини “Літопису”, виданої у 1874 р., вийшли друком лише 1891 р. — Прим. пер.

Див.: Петрушевич А.С. Дополнения ко Сводной Галицко-русской летописи с 1600 по 1700 год, изданной во Львове 1874 года // Науковий сборник на г. 1889–1890, издаваемый Литературным обществом Галицко-русская матица. — Львов: Типография Ставропігійского института, 1891. — III, 939 с.

“Науковий збірник”, вид[ання] Укр[аїнського] наук[ового] т[овариств]а у Києві, 1915, с. 43 — у першодруку упорядником була виявлена та виправлена плутанина із бібліографічними посиланнями на цитовані листи Я.Головацького до П.Лукашевича. Лист Я.Головацького до П.Лукашевича від 2 (14) липня 1839 р. див. у публікації:

Науменко В. Листи Я. Головацького до М. Максимовича та Пл. Лукашевича // Український науковий збірник: Видання Українського наукового товариства у Києві. — Вип. 1. — М., 1915. — С. 34–44.

...опублікував нещодавно акад. Возняк: "Україна", кн. 40, 1930, с. 69 — лист Я. Головацького до П. Лукашевича див. у виданні: *Возняк М.* Шевченко й Галичина (слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 році // Україна. — 1930. — Березень—Квітень. — С. 66–72.

с. 31 ...*вцілів лише один пробний відбиток, який зберігається в бібліотеці Археологічної комісії Всеукраїнської академії наук* — про це видання М. Грушевський писав в "Історії України-Руси": "Записки Якіма Єрлича "Latorisiec albo kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terażniejszych czasów, z wieku i życia mego" ... досі маємо їх тільки в доволі лихій виданню Войціцького "Latorisiec [albo Kroniczka] [Joachima] Jerlicza", [t.] I—II, 1853; нове видання було приготовлене пок[ійним] Орестом Левицьким, в збірці літературних матеріалів XVI—XVIII [ст.], розпочатій київською археологічною комісією. Друковані аркуші були прислані мені покійним до Москви в 1916 р. Випущеним сього тому я не бачив". Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. VIII. — Ч. II: Початки Хмельниччини (1638–1648). — 2-ге вид. — К.; Відень, 1922. — С. 200.

Зараз віддруковані аркуші видання "Южнорусские летописи", що у 1916 р. підготував О. І. Левицький, оправлені у цупку папітурку і зберігаються у науковій бібліотеці Інституту історії України НАН України. До примірника на 456 с. входять: "Исписание летом от Рождества Христова року 1498 и по нем идущих" (с. 1–32), "Летопись Иоахима Ерлича (1620–1673 гг.)" (с. 33–393), "Указатели личных и географических имен" (с. 395–456), "Опечатки" (с. 456). Титул, передмова та зміст відсутні.

с. 32 ...*daie mi dispensę na klerykat...* — тут: від середньовічного лат. *dispensa*, пол. *dyspensa* — звільнення від обов'язкових приписів костельного права. *Klerykat* — з пол.: вища духовна семінарія; місце мешкання та формації капеланів; духовний стан. — *Прим. пер.*

...*przyjaciel jego Ioachim Szyszkwowic...* — приятель М. Гунашевського згадується А. Бельовським як Шишкович, але у тексті декрету Замоїського братства, наведеному нижче М. Грушевським, його прізвище вказано як "Szuszkiewicz" (Шушкевич). — *Прим. пер.*

...*a w szczególności Andrzejowi Strzeleckiemu...* — див. про знану міщанську родину Стрелецьких у кн.: *Łoziński W.* Patryarchat i mieszczaństwo Lwowskie w XVI i XVII wieku. — Lwów, 1890. — S. 29, 134, 135, 230, 235–236, 245–246, 255. — *Прим. пер.*

cf. — скорочення від лат. *conferatur* — порівняй. — *Прим. пер.*

Wasyla Tarsowicza biskupa munkaczowskiego... — хибно вказано прізвище єпископа мукачівського; мало бути: Tarasowicz (Тарасович). — *Прим. пер.*

...*Do biografii. Michał Gunaszewski. ...Chmielniciana (s. 231)* — з пол.: "До біографії. Михайло Гунашевський. У 1621 р. розпочав навчання в Меджибожі у диякона Дмитра Ширецького. Того ж року помер його батько. У 1630 р. був, як здається, в Межигірському монастирі (с. 168 рукопису). У 1641 р. залишався в Замості при церкві св. Миколая (с. 337), 24 червня 1643 р. Кирик, намісник замоїський, дав йому дозвіл для духовної семінарії, оселив у себе, а також уповноважив у своїх справах (с. 359). 7 лютого 1646 р. Желіборський висвячує його на іподиякона у Львові 1 (!) червня — (с. 337 і 348) [очевидно, під час друку пропущена частина тексту. — *Прим. пер.*]. У 1647 р. декретом від 29/30 червня (!) заборонено йому освячувати коливо (с. 350). Скаргу знеславленого за коливо підтримав його приятель Йоахим Шишкович (с. 350). 24 грудня 1647 р. відряджає кохану сестру Явдоху з Любліна до Кирила в Замостя (с. 355). У 1648 р. останнього [дня] лютого написав лист до Івана, люблінського міща-

нина (Chmielniciana, с. 171). 25 березня 1648 р. львівському ставропігійному братству, а насамперед Андрієві Стрелецькому (про Стрелецького див. Chmielniciana, с. 225) надсилає в дар цю книжечку. У скиті був двічі по півроку (с. 309 і 337), так само й у волоського господаря особисто (с. 340, c[on]f[eratur] Chmielniciana, с. 174), де записаний “titulus ducis Valachiae”. Мукачівського єпископа Василя Тар[а]совича іменує своїм меценатом і свою книжечку йому надсилає (Chmielniciana, с. 231). Пише вірші на герб Чаплича, володимирського єпископа, та Желіборського — львівського [відповідно: герби “Кирдей” і “Сас”. — Прим. пер.]”.

с. 35 т. р. — скорочення від лат. *manu propria* — підписано власною рукою. Традиційно цією фразою особа засвідчувала підписання документа власноруч. — Прим. пер.

“Dekret bractwa Zamojskiego cerkwie świętego Mikołaja... Mikołaja bracku т. р.” (с. 349) — з пол.: “Декрет Замойського братства церкви святого Миколая:

На зборах братів старших і молодших і великої кількості замойського православно-го посполитства грецько-руської віри в будинку церкви велась справа, за позовом дотепного Михайла Гунашевського, студента славної Замойської академії, стосовно непотрібного носіння колива до мурованої замойської церкви.

Тут всі брати, за клопотанням славетного Марка Янисевича, міщанина замойського і брата цієї ж церкви, борючись з такими непотрібними звичаями, [яких] ніде по інших церквах і країнах не дотримуються. А до того ж, суперечило б статутам і канонам, і святій православній вірі, якби хтось інший, того невідомого звичаю [прихильник], через власні вигадки, нові постанови і посміховища над с[вятою] вірою ухвалював і встановлював те, чого в інших містах, тобто у Львові, Києві та Вільні, й по інших єпархіях не знайдеться. Звідки б ненависть і великі суперечки між братчиками не виникали, — через те, що відбувається — запобігаючи тому, аби на майбутнє не перетворилось на звичай, ми, нижче підписані, узгодивши на спільній раді, одностайно наказуємо, аби пан Михайло Гунашевський, який взагалі не належить до церковного уряду або попросту ніхто, припинив носити це надмірно вишукане коливо до божої церкви і заохочувати людей до цього й більше не наважувався б, окрім традиційного часу.

Се до уваги наших духовних старших віддамо і на високий розсуд їх мосців вносимо й маємо вимагати справедливості, а притому ще хочемо провини скласти на тих, хто б наважився такі вигадки вимислювати, й спокутування на вічні часи прагнемо.

Пана Марка також звинувачуємо, адже суперечка стосовно того колива, з провини того ж пана Гунашевського [вкупі] з чесним Йо[а]химом Шушкевичем і з іншими, котрі до того долучились, відбулась на церковному ґрунті. Через те вирішили [пана Марка] покарати вільним арештом у цьому ж місці. Панові ж Йоахимові Шушкевичеві, замойському передміщанинові, який зв’язався з цим паном Михайлом Гунашевським, різного галасу і неспокою зчинивши, і до такої міри був ідіотом, що [підтверджував], чим є коливо і якого часу має відбуватись [освячення], — через те його як порушника спокою той самий суд і братські збори присуджують до сидіння вільного і звичайного, на розсуд братства, а також вважають, що [він] винен пів каменю воску.

А на майбутнє застерігаємо, аби жодного галасу про те коливо жодним братом нашим не зчинялось, а [якщо] будь-хто зятим виявився, окрім традиційного часу, тобто за померлого і як церква божа наказує, ставити [коливо] — тоді такого не тільки арештом, але зараз же й гріхом непростенним — винним каменю воску без будь-яких зволікань визначимо.

Даний декрет одностайно, всі разом на публічних сходах усіх братів, які на це дали згоду, хочемо вважати дійсним і правомочним на вічні часи. Про що власноруч підписались. Сталося в домі церковному місяця липня дня четвертого року панського 1647. Григорій Климович, писар братства святого Миколая m[anu] p[ro]pria” (с. 349).

с. 36 ...на "Ізрядно"... — йдеться про молитву після освячення дарів "...о Пресвятей, Пречистой, Преблагословенней Славней владычице нашей Богородице и Приснодеве Марии". Тут і далі згадуються молитви Божественної літургії. — *Прим. пер.*

...еретенні сини... — тут вживається у негативному значенні. Див.: Грінченко Б. Словарь української мови: У 4 т. — Т. 1. — К.: АН УРСР, 1958. — С. 468. — *Прим. пер.*

с. 38 ...висловлення вдячності "щегульным добродеем"... — тут: транслітерація кирилицею польського звернення "szczególnym dobrodziejam", тобто "особливим добродіям". — *Прим. пер.*

...надписав на обкладинці: Autograf Michała Gupaszewskiego dnia 25 Marca 1649 — з пол.: Автограф Михайла Гунашевського дня 25 березня 1649.

Акты, [относящиеся к истории] Южной и Зап[адной] России", [т.] III, с. 496 — М. Грушевський посилається на документ: № 342. 1659, августа 19. Письма писаря Войска Запорожского Ивана Выговского к царскому посланцу подьячому Ивану Фомину // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Т. III. 1638–1657. — СПб.: В типографии П.А.Кулиша, 1861. — С. 495–496.

Переяславські присяжні списки — моя доповідь: "К истории Переяславской рады 1654 года", "Д[оклады] АН [СССР]", [Серия] В, 1929, с. 302 — див.: К истории Переяславской Рады 1654 года // Доклады Академии наук Союза Советских Социалистических Республик. Серия "В" / Ред. А.Самойлович. — Л.: Изд-во АН СССР, 1929. — № 16. — С. 299–305. Опубліковано у перекладі українською мовою: Грушевський М. Твори: У 50 т. — Львів, 2015. — Т. 10. — Кн. 1. — С. 365–372.

с. 40 Наступна с. 9 (с. 171)... — перекладачем виправлено помилку, якої припустився М. Грушевський, або яка сталась під час друку (у першодруці двічі вказано с. 5). — *Прим. пер.*

"Що ж, розумієте, в яком ми..." — слово "ми" виділено курсивом М. Грушевським. — *Прим. пер.*

privatissima — з італ.: дуже особисті. — *Прим. пер.*

с. 42 pro domo sua — з лат.: за власний дім; у значенні: "на захист своїх особистих інтересів". Вираз став широковідомим завдяки промові Цицерона з таким заголовком, у якій він говорив про себе. — *Прим. пер.*

Самовидець Руїни та його пізніші відображення

Перша публікація російською мовою: Самовидець Руїни и его позднейшие отражения // Труды Института славяноведения Академии наук СССР. — Т. 1. — Ленинград, 1932. — С. 157–192. Підпис на початку статті: М.С.Грушевский. Дата не зазначена.

Рукопис статті зберігається у Санкт-Петербурзькому філіалі Архіву РАН (ф. 220 /Институт славяноведения АН СССР, 1931–1934/, оп. 1 /Документы по организации и деятельности/, од. зб. 8, арк. 6–50). Рукопис чорнилом на аркушах у клітинку зошитового формату, двома почерками, що послідовно змінюють один одного: арк. 6 — до середини арк. 17 — письмо М. Грушевського, потім тими самими чорнилами до арк. 19 — рука К. Грушевської, з арк. 20 до кінця — авторський текст почерком М. Грушевського із вписаними К. Грушевською цитатами (арк. 21–22, 23–24, 28–30, 32–36, 44–47), інколи рукою К. Грушевської переписана частина тексту (арк. 36, 46–47). На рукопису є авторські правки і дописки чорнилом, а також редакційні та друкарські помітки червоним і синім олівцем.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l’antiquité slave. Tome I: l’Histoire.....	186	450
Акад. Вс.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l’Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СXXXVIII–СXL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?...	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології...	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения...	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов'янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyckyj...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)